https://wordlyknowledge.uz/index.php/gpble
Qabul qilingan sana: 07.12.2025
Nashr etilgan sana: 30.01.2026

Turobov Doniyorbek Shavkat o‘g‘li
Academy o‘quv markazi, Denov, Surxondaryo viloyati
Email: doniyorbekturobov270@gmail.com
Ixtisoslik: 05.00.00 – Texnika fanlari

SUN’IY INTELLEKT, AVTOMATLASHTIRISH VA INSON OMILI: IQTISODIY VA IJTIMOIY TA’SIRLAR

Annotatsiya

Ushbu maqolada sun’iy intellektning (AI) rivojlanishi, xususan, insonsimon sun’iy intellekt (HLAI) va uning iqtisodiy hamda ijtimoiy oqibatlari chuqur tahlil qilinadi. Muallif AI’ning ikki asosiy yo‘nalishi — inson mehnatini avtomatlashtirish va uni kuchaytirish — o‘rtasidagi farqlarni ochib beradi. Tadqiqotda avtomatlashtirishning boylik va hokimiyatni markazlashtirish xavfi, shuningdek, inson imkoniyatlarini kengaytiruvchi texnologiyalarning barqaror iqtisodiy o‘sish va ijtimoiy adolatni ta’minlashdagi roli asoslab beriladi. Maqola texnologlar, biznes yetakchilari va siyosatchilar uchun AI taraqqiyotini inson manfaatlariga mos yo‘naltirish zarurligini ilmiy asosda yoritadi.

Kalit so‘zlar: *sun’iy intellekt, insonsimon AI, avtomatlashtirish, kuchaytirish, mehnat bozori, iqtisodiy tengsizlik, Turing tuzog‘i.*

1950 yilda Alan Turing mashinaning aqlli ekanini aniqlash uchun “taqlid o‘yini”ni taklif qildi: mashina insonni shunchalik mukammal taqlid qila oladimi-yo‘qmi, ya’ni uning savollarga bergan javoblari inson javoblaridan ajralmas darajada bo‘ladimi. O‘shandan beri inson aqliga teng sun’iy intellekt yaratish minglab tadqiqotchilar, muhandislar va tadbirkorlarning ochiq yoki yashirin maqsadiga aylandi. Insonsimon sun’iy intellekt (HLAI)ning foydalari yuqori unumdorlik, bo‘sh vaqtning ko‘payishi va eng muhimi — inson ongini chuqurroq anglash imkoniyatini o‘z ichiga oladi.

https://wordlyknowledge.uz/index.php/gpble
Qabul qilingan sana: 07.12.2025
Nashr etilgan sana: 30.01.2026

Biroq barcha AI turlari ham insonga o‘xshash emas. Aksincha, eng kuchli tizimlarning ko‘pi insondan tubdan farq qiladi. HLAI’ni haddan tashqari rivojlantirish va joriy etishga e’tibor qaratish xavfli tuzoqqa olib kelishi mumkin. Mashinalar inson mehnatini tobora yaxshi almashtira boshlagan sari, ishchilar iqtisodiy va siyosiy muzokara kuchini yo‘qotadi va texnologiyani nazorat qiluvchilarga qaram bo‘lib qoladi. Aksincha, AI insonni taqlid qilish emas, balki uni kuchaytirishga xizmat qilsa, insonlar yaratilgan qiymatdan ulush talab qilish kuchini saqlab qoladi. Bundan tashqari, kuchaytirish yangi imkoniyatlar, mahsulotlar va xizmatlarni yaratadi hamda faqat insonga o‘xshash AI’ga qaraganda ancha ko‘p qiymat hosil qiladi. Har ikki tur ham foydali bo‘lishi mumkin, ammo hozircha texnologlar, biznes rahbarlari va siyosatchilar orasida avtomatlashtirishga nisbatan rag‘batlar haddan tashqari yuqori.

Alan Turing insonsimon mashinalarni tasavvur qilgan birinchi shaxs emas edi. Afsonalarga ko‘ra, 3500 yil avval Dedal shunchalik tirikdek ko‘rinadigan va hatto harakatlanib, gapira oladigan insonsimon haykallar yaratgan. Deyarli har bir madaniyatda insonsimon mashinalar haqidagi rivoyatlar mavjud: qadimgi Xitoydagi Liezi asarida tasvirlangan Yanshi, Argonavtika’dagi bronza Talos yoki Skandinaviya mifologiyasidagi ulkan loy Mokkerkalfe shular jumlasidandir. “Robot” so‘zi ilk bor Karel Chapekning “Rossum’s Universal Robots” asarida paydo bo‘lgan bo‘lib, chex tilidagi “robota” — xizmat yoki mehnat ma’nosidan kelib chiqqan. Dastlabki variantlarda Chapek ularni “labori” deb atagan, biroq ukasi Iosif “robot” so‘zini taklif qilgan.

Insonsimon mashinalar haqida afsona aytish bir masala, haqiqiy ish bajaradigan robotlarni yaratish esa butunlay boshqa masala. Ilhomlantiruvchi hikoyalarga qaramay, robotlarni ommaviy ravishda yaratib, joriy qilayotgan birinchi avlod aynan bizmiz. Bugun o‘nlab kompaniyalar qadimgi matnlarda tasvirlanganidek, hattoki undan ham insonsimon robotlar ustida ishlamoqda. Aytish mumkinki, texnologiya mifologiyadan ajralmas darajaga yetdi.

https://wordlyknowledge.uz/index.php/gpble
Qabul qilingan sana: 07.12.2025
Nashr etilgan sana: 30.01.2026

Robototexnikadagi yutuqlar faqat mexanik qo‘l-oyoqlarning chaqqonligi yoki sun’iy ko‘z-quloqlarning sezgirligiga emas, balki tobora insonsimon bo‘lib borayotgan sun’iy intellektga ham bog‘liq. Kuchli AI tizimlari muhim chegaralarni bosib o‘tmoqda: tasvir va nutqni tanish kabi asosiy vazifalarda inson darajasiga yetmoqda. Bu esa avtonom transport, tibbiy diagnostika, inventar boshqaruvi va mahsulot tavsiyalarigacha bo‘lgan keng ko‘lamli qo‘llanmalarga ega.

Bu yutuqlar hayratlanarli va hayajonli. Shu bilan birga, ular chuqur iqtisodiy oqibatlarga ham ega. Bug‘ dvigateli yoki elektr energiyasi kabi umumiy maqsadli texnologiyalar iqtisodiyotni qayta shakllantirganidek, AI ham bugungi iqtisodiyotimizni tubdan o‘zgartirmoqda. Hatto AI barcha umumiy maqsadli texnologiyalar ichida eng umumiyasi, deyish mumkin, chunki aql muammosini hal qilish boshqa ko‘plab muammolarni ham hal etishga yordam beradi. Oldimizdagi o‘n yillikda mashina intellekti yanada kuchli va keng tarqalgan bo‘ladi hamda ulkan boylik yaratadi.

Inson imkoniyatlarini takrorlash nafaqat mehnatga bo‘lgan ehtiyojni kamaytirish uchun, balki mustahkam va moslashuvchan intellekt shakllarini yaratish uchun ham muhim. Tor vazifalarga mo‘ljallangan texnologiyalar kutilmagan holatlarda ojiz qoladi, insonsimon intellekt esa aynan shu jihati bilan ustundir. Bundan tashqari, HLAI o‘zimizni yaxshiroq tushunishga yordam beradi.
AI’ning taqsimlovchi ta’siri uning inson mehnatini kuchaytirish yoki uni avtomatlashtirishga qaratilganiga bog‘liq. Agar AI inson imkoniyatlarini kengaytirsa, inson va mashina bir-birini to‘ldiradi va insonlar qiymat yaratishda muhim bo‘lib qoladi. Agar AI inson vazifalarini to‘liq avtomatlashtirsa, mashinalar inson mehnatining o‘rnini bosadi va ishchilar muzokara kuchini yo‘qotadi.

To‘liq avtomatlashtirilgan iqtisodiyot nazariy jihatdan foydani qayta taqsimlashi mumkin, ammo texnologiyani nazorat qiluvchilar qaroriga qaramlik kuchayadi va boylik hamda hokimiyat jamlanish xavfi ortadi. Bu holat “Turing tuzog‘i” deb ataladi.

https://wordlyknowledge.uz/index.php/gpble
Qabul qilingan sana: 07.12.2025
Nashr etilgan sana: 30.01.2026

Kelajakning asosiy vazifasi — AI'ning ulkan foydasidan foydalanib, shu tuzoqdan qochishdir. Buning uchun texnologik taraqqiyot, unumdorlik va tengsizlik o'rtasidagi bog'liqlikni tushunish zarur.

AI inson mehnatini avtomatlashtirish yoki uni kuchaytirishga qaratilganiga qarab, iqtisodiy va siyosiy kuchlar qayta taqsimlanadi. Inson mehnatini kuchaytiruvchi AI inson va mashinani bir-birini to'ldiruvchi omillarga aylantiradi. Bu holatda insonlar qiymat yaratishda ajralmas bo'lib qoladi va mehnat bozorida hamda siyosiy qarorlar qabul qilish jarayonida o'z ta'sir kuchini saqlab qoladi. Aksincha, inson qobiliyatlarini to'liq takrorlaydigan va avtomatlashtiradigan AI mashinalarni inson mehnatining to'liq o'rnini bosuvchi vositaga aylantiradi, bu esa ishchilarning iqtisodiy va siyosiy muzokara kuchini keskin pasaytiradi.

Nazariy jihatdan to'liq avtomatlashtirilgan iqtisodiyot ishlab chiqarishdan olinadigan foydani keng jamoatchilikka qayta taqsimlashi mumkin. Ammo bunday tizimda foyda oluvchilar texnologiyani nazorat qiluvchilarga to'liq qaram bo'lib qoladi va taqsimot qoidalari o'zgargan taqdirda o'z manfaatlarini himoya qilish imkoniyatidan mahrum bo'ladi. Natijada boylik va hokimiyatning keskin markazlashuvi yuzaga kelishi mumkin.

Bu holat insonsimon sun'iy intellektning asosiy va'dasi va ayni paytdagi eng katta xavfini ochib beradi. Bir tomondan, u mislsiz boylik, bo'sh vaqt, kuchli intellekt va o'zimizni chuqurroq anglash imkonini beradi. Ikkinchi tomondan esa, agar u inson mehnatini kuchaytirish o'rniga avtomatlashtirishga xizmat qilsa, boylik va hokimiyat tor doirada jamlanish xavfini tug'diradi. Shu tarzda kuchsiz guruhlar o'z holatini yaxshilay olmaydigan muvozanatga tushib qoladi. Bu holat "Turing tuzog'i" deb ataladi.

Kelgusi davrning eng muhim vazifasi — sun'iy intellekt, jumladan uning insonsimon shakllaridan maksimal foyda olish bilan birga, Turing tuzog'idan qochishdir. Buning uchun texnologik taraqqiyot unumdorlik va tengsizlikka qanday ta'sir qilishini tushunish, shuningdek, avtomatlashtirish nega turli guruhlar uchun jozibador ekanini anglash zarur.

https://wordlyknowledge.uz/index.php/gpble
Qabul qilingan sana: 07.12.2025
Nashr etilgan sana: 30.01.2026

AI tadqiqotchisi Nils Nilsson ta'kidlaganidek, "inson darajasidagi AI'ga erishish, insonlar haq evaziga bajarayotgan ishlarning aksariyatini avtomatlashtirishni anglatadi". U shuningdek, "kuchli AI"ni yaratishga chaqirgan va uni "insonlarga yordam beruvchi zaif AI"dan farqlagan. Natijada ko'plab yetuk tadqiqotchilar inson mehnatini to'liq avtomatlashtirishga qaratilgan yo'nalishga jalb qilindi.

Ushbu maqolada "kuchli" va "zaif" AI o'rniga "avtomatlashtirish" va "kuchaytirish" atamalaridan foydalaniladi. "Inson darajasidagi AI" atamasi o'rniga esa "insonsimon AI" ishlatiladi, chunki intellekt bitta o'lchovli tushuncha emas. Masalan, oddiy kalkulyator ayrim jihatlarda eng aqlli insondan ham ustun, biroq ko'plab boshqa jihatlarda insondan ancha past.

Avtomatlashtirish ham, kuchaytirish ham mehnat unumdorligini oshiradi. Unumdorlik oshgani sari o'rtacha daromad va yashash darajasi ham ko'tariladi. Ammo iqtisodiy qonunlar bu boylik hamma o'rtasida teng taqsimlanishini kafolatlamaydi. Texnologik o'zgarishlar ayrim guruhlarga foyda keltirsa, boshqalarga zarar yetkazishi mumkin.

Ayniqsa, texnologiya inson mehnatini avtomatlashtirganda, foydaning katta qismi tizim egalari va investorlar qo'liga o'tadi. Aksincha, texnologiya inson qobiliyatlarini kuchaytirganda, foydaning katta qismi ishchilarga tegadi.

Tarixiy jihatdan unumdorlikni oshiruvchi innovatsiyalarning aksariyati avtomatlashtirish emas, balki kuchaytirishga asoslangan. So'nggi ikki yuz yil ichida inson mehnatining bir soatlik iqtisodiy qiymati bir necha barobar oshgani buning yaqqol isbotidir.

Bozor mexanizmi odatda inson mehnatini avtomatlashtiruvchi innovatsiyalar uchun haddan tashqari kuchli rag'batlar yaratadi, inson imkoniyatlarini kuchaytiruvchi texnologiyalar uchun esa yetarli rag'bat bermaydi. Iqtisodiyotdagi birinchi farovonlik teoremasiga ko'ra, ma'lum sharoitlarda bozor narxlari Pareto optimal natijaga olib keladi. Biroq bu teorema ishlab chiqarish imkoniyatlarini

https://wordlyknowledge.uz/index.php/gpble
Qabul qilingan sana: 07.12.2025
Nashr etilgan sana: 30.01.2026

tubdan o‘zgartiruvchi innovatsiyalar yoki bozordan tashqaridagi shaxslarga ta’sir qiluvchi tashqi omillar mavjud bo‘lganda ishlamaydi.

Sun’iy intellekt aynan shunday innovatsiya bo‘lib, u nafaqat o‘zi yangilik, balki yangi mahsulotlar va ishlab chiqarish tizimlarini yuzaga keltiruvchi ketma-ket innovatsiyalarni ham qo‘zg‘atadi. Shu bilan birga, AI ayniqsa mehnat bozorida kuchli tashqi ta’sirlarga ega. Ishchi daromad topish imkoniyatini yo‘qotganda, bu zarar faqat uning o‘zigagina emas, balki oilasi, mahallasi va jamiyatga ham ta’sir qiladi. Ishsizlik ko‘pincha jinoyatchilik, alkogolizm va giyohvandlik kabi ijtimoiy muammolarni kuchaytiradi. AQSh tarixida birinchi bor umr ko‘rish davomiyligining pasayishi aynan shu omillar bilan izohlanadi.

Iqtisodiy kuchning jamlanishi ko‘pincha siyosiy kuchning jamlanishiga olib keladi. Lui Brandeysga nisbat beriladigan mashhur ibora buni ifodalaydi: “Bizda demokratiya bo‘lishi mumkin yoki boylik ozchilik qo‘lida jamlanishi mumkin, ammo ikkalasi bir vaqtda bo‘la olmaydi.” Insonlar qiymat yaratishda muhim bo‘lib qolgan sharoitda esa iqtisodiy va siyosiy kuch ko‘proq tarqoq bo‘ladi.

Tarixan iqtisodiy jihatdan qimmatli bilim — Simon Kuznets ta’riflagan “foydali bilim” — inson miyalarida mujassam bo‘lgan. Hech bir inson barcha zarur bilimni o‘zida jamlay olmaganligi sababli, bilim tabiiy ravishda markazlashmagan. Bu holat iqtisodiy va siyosiy kuchning ham markazlashuviga to‘sqinlik qilgan.

Inson bilimining katta qismi begonalashtirib bo‘lmaydi: uni na amalda, na huquqiy jihatdan to‘liq boshqasiga o‘tkazish mumkin. Ammo bilim raqamlashtirilgach va kodlashtirilgach, u oson egalik qilinadigan va jamlanadigan aktivga aylanadi. XXI asr boshlarida bilimning tezkor raqamlashtirilishi va mashina o‘rganish modellarining ulkan hajmga yetishi aynan shu jarayonni kuchaytirdi.

Shartnomalar nazariyasiga ko‘ra, muhim aktivlarga egalik qilish muzokara kuchini belgilaydi. Agar foydali bilim inson miyasida qolsa, u bilan birga kuch

https://wordlyknowledge.uz/index.php/gpble
Qabul qilingan sana: 07.12.2025
Nashr etilgan sana: 30.01.2026

ham insonda qoladi. Agar bilim mashinalarga ko‘chsa, qaror qabul qilish va kuch jamlanishi kuchayadi.

Turing tuzog‘i xavfini uch guruh — texnologlar, biznes vakillari va siyosatchilar — bilvosita kuchaytiradi. Texnologlar o‘nlab yillar davomida inson aqlini takrorlashga intilib kelmoqda. Professorlar uchun esa inson bajarayotgan vazifani mashina bajarishini isbotlash ilmiy jihatdan qulay vazifaga aylanadi. Biroq paradoks shundaki, insonsimon AI ko‘pincha superinsoniy imkoniyatlarga ega tizimlarga qaraganda murakkabroq va kamroq foydali bo‘ladi.

Hans Moravekning ta’kidlashicha, kompyuterga kattalar darajasidagi intellektual testlarni bajarishni o‘rgatish osonroq, biroq bir yoshli bolaning idrok va harakat qobiliyatlarini berish nihoyatda qiyin. Aslida esa ko‘plab sohalarda mashinalar insondan ham ustun natijalarni ko‘rsatishi mumkin.

Insonlar millionlab yillar davomida rivojlanib, murakkab muhitda harakatlanish va nozik qarorlar qabul qilishni o‘rgangan. Mashinalar esa rentgen tasvirlarini tahlil qilish, milliardlab sahifalarni skanerlash kabi vazifalarda ustun. Insonni kuchaytiruvchi texnologiyalar yangi imkoniyatlar ufqini ochadi va inson hamda mashina birgalikda bajara oladigan vazifalar doirasini kengaytiradi.

Biznes vakillari uchun avtomatlashtirish ko‘pincha eng oson innovatsiya hisoblanadi. Mehnat xarajatlari katta bo‘lgani sababli, ish o‘rinlarini avtomatlashtirish ommabop strategiyadir. Biroq bu yondashuv ko‘pincha kamroq qiymat yaratadi.

Tarixiy misollar shuni ko‘rsatadiki, iqtisodiy taraqqiyotning asosiy manbai mavjud ishlarni arzonlashtirish emas, balki butunlay yangi mahsulot va xizmatlarni yaratishdir. Bugungi kunda ishchi kuchining katta qismi 1940 yilda mavjud bo‘lmagan kasblarda ishlamoqda.

Ko‘pgina kasblar bir nechta murakkab vazifalardan iborat bo‘lib, ularning barchasini avtomatlashtirish juda qiyin. AI ayrim vazifalarni bajarishi mumkin, ammo kasbning barcha jihatlarini to‘liq egallay olmaydi.

https://wordlyknowledge.uz/index.php/gpble
Qabul qilingan sana: 07.12.2025
Nashr etilgan sana: 30.01.2026

Xuddi shu qoida murakkab ishlab chiqarish tizimlariga ham taalluqlidir. Texnologiya muvaffaqiyatli bo‘lishi uchun tashkilot ichki jarayonlari bilan uyg‘unlashishi zarur.

Amazon misolida ko‘rish mumkinki, texnologiyaning haqiqiy kuchi insonlarni almashtirishda emas, balki ularni yangi usullar bilan kuchaytirishda namoyon bo‘ladi.

Siyosatchilar ham ko‘pincha avtomatlashtirishni rag‘batlantiruvchi siyosat yuritadi. Masalan, soliq tizimlari ko‘pincha kapitalni mehnatdan ko‘ra ko‘proq qo‘llab-quvvatlaydi.

Agar ikki AI kompaniya bir xil foyda olsa, biroq biri minglab ishchilarni band qilsa, ikkinchisi esa umuman ishchisiz ishlasa, soliq yukidagi farq ikkinchisiga ustunlik beradi. Bu avtomatlashtirishni yanada rag‘batlantiradi.

Texnologiyani sekinlashtirish yechim emas. Yechim — avtomatlashtirishga bo‘lgan haddan tashqari rag‘batlarni kamaytirish va kuchaytirishga yo‘naltirilgan institutlarni yaratishdir.

Kelajak oldindan belgilab qo‘yilmagan. AI inson imkoniyatlarini kengaytirishi yoki ularni siqib chiqarishi biz tanlaydigan yo‘lga bog‘liq. Agar to‘g‘ri yo‘naltirilsa, AI ko‘pchilik uchun farovonlik yaratishi mumkin, faqat ozchilik uchun emas.

Muallif eslatmasi

Ushbu maqola g‘oyalari James Manyika va Andrew McAfee bilan bo‘lgan suhbatlardan ilhomlangan. Muallif fikr va takliflar uchun bir qator olimlarga minnatdorlik bildiradi, biroq xatolar uchun mas’uliyat faqat muallif zimmasida.

XULOSA

Sun’iy intellektning jamiyat va iqtisodiyotga ta’siri muqarrar va keng qamrovli jarayondir. Ushbu maqolada ko‘rsatib o‘tilganidek, AI taraqqiyoti inson mehnatini to‘liq avtomatlashtirish yo‘li bilan ham, inson imkoniyatlarini kuchaytirish orqali ham rivojlanishi mumkin. Avtomatlashtirish qisqa muddatda samaradorlikni oshirsa-da, uzoq muddatda boylik va hokimiyatning tor doirada

https://wordlyknowledge.uz/index.php/gpble
Qabul qilingan sana: 07.12.2025
Nashr etilgan sana: 30.01.2026

jamlanishiga, ijtimoiy tengsizlikning kuchayishiga olib kelishi mumkin. Aksincha, insonni kuchaytirishga yo‘naltirilgan AI texnologiyalari yangi kasblar, yangi mahsulot va xizmatlarni yuzaga keltirib, keng jamoatchilik uchun barqaror farovonlik yaratadi.

Shu bois, AI rivojining strategik maqsadi texnologik yutuqlarni inson manfaatlari bilan uyg‘unlashtirishdan iborat bo‘lishi lozim. Texnologlar, biznes vakillari va siyosatchilar o‘rtasidagi muvofiqlashtirilgan qarorlar orqali AI taraqqiyotini ijtimoiy adolat, iqtisodiy barqarorlik va inson qadr-qimmatini saqlagan holda boshqarish mumkin. Faqat shunday yondashuvgina “Turing tuzog‘i”dan qochib, sun’iy intellekt imkoniyatlarini jamiyatning keng qatlamlari manfaatiga xizmat qildira oladi.